

*Орест Грицина*

ЖИТТЯ І ТВОРЧИСТЬ Ж.-М. ЛЮСТИЖЕ  
В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОБЛЕМ  
СУЧАСНОСТІ

Проблеми нового світоустрою, який утверджується у постбіполярному світі у процесі його глобалізації, питання про політичні, етнічні, культурно-інформаційні та релігійно-конфесійні аспекти його організації набувають в останні роки величезного суспільного значення, вони викликають жвавий інтерес серед багатьох відомих державних, політичних і релігійних діячів з різних країн Сходу і Заходу. Незвичайної гостроти ці питання набули на початку ХХІ ст., коли латентний до того конфлікт між найпоширенішими нині ліберальною (світською) та ісламською (релігійною) парадигмами облаштування світу набув форм відкритого протистояння країн, народів, культур — економічного, військового, терористичного, яке загрожує самому існуванню людства в майбутньому. При цьому песимістичні прогнози розвитку світових подій часто

виходять саме з факту релігійного або етнорелігійного підґрунтя найбільш гострих конфліктів, з якими зіткнулося людство у новому тисячолітті.

Утім, століття, що минуло, дало переконливі свідчення того, що релігійне середовище дійсно є живильним середовищем, в якому активно продукуються багатоманітні ідеї облаштування світу. Крім зазначеної ісламської парадигми, це православні (наприклад, «Москва — Третій Рим»), протестантські (зокрема, «Новий світовий порядок» харизматичного лідера Олексія Ледяєва) та інші варіанти світоустрою.

Серед його релігійних варіантів найбільшої ваги у наш час набуває католицька концепція гармонійних міжнародних відносин у сучасному світі. Вона ґрунтується передусім на доктринальних постановках та конституціях II Ватиканського собору Вселенської церкви, на документах Святого Престолу, а також теологічних інтерпретаціях положень Євангелія, які стосуються соціальних питань. Значний внесок у розвиток концептуальних засад католицької доктрини світового порядку зробили праці відомого французького інтелектуала, архієпископа паризького Жана-Марі Люстіже. Величезний авторитет цього видатного церковного діяча серед майже мільярда католиків у світі, впливовість його ідей у колі найосвіченіших верств французького суспільства, поширеність його праць серед народів об'єднаної Європи дозволяють визначити **основну проблему статті**, яка пов'язана з дослідженням особливостей розвитку та специфіки імплементації соціального вчення Католицької церкви у життя суспільства та світової спільноти, відображених у працях архієпископа паризького кардинала Люстіже. Рух незалежної України до Європи, зацікавленість в ознайомленні з європейською системою духовних цінностей з боку значної частини українського суспільства, наявність 6 мільйонів католиків серед українців зумовлюють зростання інтересу української громадськості і до пізнання принаймні загальних рис соціального вчення католицизму, до праць його розробників, зокрема й до творчості Ж.-М. Люстіже.

Важливість постаті кардинала Люстіже для розуміння впливу Католицької церкви на соціальні процеси сучасності пов'язана насамперед з двома обставинами. Перша з них полягає у величезному авторитеті Ж.-М.Люстіже у Церкві — і Католицькій, і Православній (про останнє свідчать хоча б ранні відгуки протоієрея Олександра Меня, а також телеграма з висловленням співчуття

з приводу закінчення земного життя архієпископа від Патріарха РПЦ Алексія II)<sup>1</sup>. Ж.-М. Люстіже фактично очолював Католицьку церкву у Франції — країні, яка чи не першою в історії зіткнулася з явищем масового секуляризму та відкритого безбожництва. Разом з тим історія Вселенської церкви у Франції відзначена іншими важливими подіями: звідси розпочиналися хрестові походи, тут тривало Авіньонське ув'язнення римських першоїєрархів, а з абатства у м. Клюні розпочалося оновлення середньовічної Католицької церкви. Пізніше вона набула чималого досвіду успішного протистояння секулярним процесам і навалі атеїзму та антиклерикалізму. Католицька церква Франції сміливо рушила назустріч культурі та науці ХХ ст., ставши одним з лідерів лінії на інкультурацію, проголошену II Ватиканським собором. Особистий авторитет Ж.-М. Люстіже як твердого прихильника єдності Католицької церкви здобувався у гострих дискусіях з французькими «старовірами», які не визнали рішень зазначеного Собору, — прихильниками Ж. Лефевра (окремі його послідовники були в останні роки навіть в Українській греко-католицькій церкві) та прибічниками «Товариства імені Пія XI» (виступають за латинську нескорочену месу, діють в окремих країнах Європи, трапляються також серед католиків у сучасній Росії).

Погляди Ж.-М. Люстіже завжди відрізнялися твердістю принципів і послідовністю, які ґрунтувалися на міцному фундаменті непохитної віри. Будучи духовно близьким до Іоанна Павла II, завдячуючи спільним польським кореням, Люстіже, як і цей Папа, також строго дотримувався консервативних поглядів перед тиском ліберального католицизму і наступом секуляризму у нинішній Франції. Як і всі однодумці Іоанна Павла II, Люстіже безкомпромісно підтримував його позиції щодо збереження чистоти віри та моралі. У 1997 р. він як архієпископ Парижа наголосив: «Є думки, а є віра. Там, де віра, я погоджуюсь з Папою, адже я несучу відповідальність за віру»<sup>2</sup>.

Люстіже неухильно доводив свою відданість справі охорони християнської моральності, особливо серед кліриків. На відміну від свого попередника на паризькій кафедрі архієпископа Гі Ріобе, Люстіже без вагань позбавлявся від парафіяльних священиків, які надто вільно поводитися у мирському житті. Він рішуче забороняв їм служити літургії, обмежуючи їх фактичним статусом мирян. Водночас Люстіже уникав публічних дебатів щодо моралі, уникав моральних оцінок будь-якої особи. Часом все це ставало

підставою для деяких аналітиків робити припущення щодо обрання Люстіже для служіння на престолі апостола Петра. Проте сам архієпископ з обуренням відкидав подібні припущення, натомість на конклаві кардиналів 2005 р. він віддав свій голос за обрання Папою Бенедикта ХУІ.

Другою причиною важливості вивчення життя, діяльності і соціально-політичних поглядів цього видатного церковного діяча є його єврейське походження, зв'язок Люстіже з єврейством, його він ніколи не цурався. Адже Люстіже був у нашому столітті єдиним католицьким єпископом (а можливо і взагалі християнським — у церквах, які зберігають традицію рукоположення, починаючи від апостолів) єврейського походження, оскільки він народився в єврейській родині, що іммігрувала до Франції з Польщі. Приймавши хрещення і ставши служителем Церкви Христової, Жан-Марі Люстіже протягом всього життя ніколи не зрікався своїх єврейських коренів. Через це він постійно стикався з проявами недовіри або відчуженості з обох сторін: фундаменталістськи налаштовані християни дорікали кардиналові за єврейське походження, а ортодоксальні іудеї заперечували його належність до єврейства, хоча за вченням Галахи він залишається все одно євреєм, оскільки був народжений матір'ю-єврейкою. Такі закиди на адресу Люстіже лунали, наприклад, з боку «Антидифаматійної ліги», починаючи від 1998 р., коли йому було вручено премію «Nostra Aetate» за зміцнення взаємин між християнами та іудеями, встановленої Центром християнсько-іудейського порозуміння при католицькому університеті Святого Серця у Коннектикуті (США)<sup>3</sup>. Такий світоглядний вибір Ж.-М. Люстіже заслуговує на коректне дослідження явища зближення між єврейством і християнством на персональному рівні. Отже, аналіз поглядів і діяльності Люстіже є важливим також і в Україні з огляду на те, що він є типовим представником католицької соціальної думки, а також через наявність у нашій країні невеликої за чисельністю, але доволі помітної громади євреїв, серед яких можна зустріти людей з дуже різними світоглядними і релігійними переконаннями.

**Джерельна база** цього дослідження спирається на сукупність публікацій та матеріалів за темою, доступних в Україні. До них належать передусім основоположні доктринальні документи Католицької церкви: постанови і рішення ІІ Ватиканського собору (1962–1965 рр.), Катехизм Католицької церкви (1991 р.), Компендіум соціальної доктрини Церкви (2004 р.). Сюди також слід віднес-

ти папські енцикліки, листи, промови, проповіді, звернення і книги, насамперед енцикліки Іоанна ХХІІІ «Мир на землі» (1963 р.) та Іоанна Павла ІІ «Сотий рік» (1991 р.) і «Сяйво істини» (1993 р.). Серед промов намісників престолу св. Петра особливо важливими є послання Папи Іоанна Павла ІІ на «Всесвітній день миру», а також його звернення до Генеральної Асамблеї ООН (1995 р.).

Початок широкого ознайомлення українського суспільства з принципами соціальної доктрини Вселенської церкви реально поклали візит до України Папи Іоанна Павла ІІ і видання доступним накладом тексту енцикліки «Сотий рік» (2001 р.). Джерелом знань про соціальну доктрину Церкви для українських науковців став міжнародний журнал «La documentation catholique», в якому оприлюднюються важливі документальні тексти Святого Престолу, пов'язані з його пастирською, соціальною, культурною, дипломатичною діяльністю (видається в Парижі), матеріали з життя дієцезій у Франції. Засобами одержання інформації щодо вчення Католицької церкви про справедливі суспільні відносини, про гармонійні стосунки між народами і країнами стала друкована продукція видавництва «Кайрос» у Києві, освітня діяльність Українського католицького університету у Львові, Вищого Інституту релігійних наук святого Томи Аквінського у Києві, Городоцького катехетичного інституту, оперативні публікації католицького вісника «Парафіяльна газета». Серед **останніх публікацій** українських дослідників соціальної доктрини католицизму (СДЦ) необхідно відзначити праці М. Кирюшка<sup>4</sup>, В. Козлова<sup>5</sup>, М. Сорокіна<sup>6</sup>, а також колективну працю українських філософів «Віра та розум — двоє крил людського духу»<sup>7</sup>, присвячену початку візиту до України Папи Іоанна Павла ІІ. Ці праці поклали добрий початок вивченню СДЦ в Україні. Разом з тим практично невідомими у нашій країні залишаються життя і творчість одного з її розробників і найбільших палких впроваджувачів у соціальну практику — кардинала Люстіже, зовсім не вивченими в Україні і донині є його біографія, служіння в Церкві, наукові та теологічні праці, соціальні погляди.

Найбільш вагомими для вивчення цих питань і водночас доступними в Україні джерелами відомостей щодо внеску кардинала Люстіже у поглиблення філософсько-політологічних та моральних засад СДЦ стали його книги<sup>8</sup>, збірки творів<sup>9</sup>, а також електронні ресурси<sup>10</sup>.

Майбутній прелат, автор важливих книг з моральної теології та СДЦ народився 17 вересня 1926 р. у Парижі у родині іммігрантів-

евреїв з Польщі. Після народження він дістав ім'я Аарон. Під час окупації Франції нацистами і після того, як його батьків примусово вивезли фашисти, з 1940 р. Аарона виховували в християнській родині. Мати його Гізела загинула в Освенцімі, а батько Карл вижив. Згодом Аарона за його згоди було охрещено з християнським ім'ям Жан-Марі. Відтоді юнак здобув серйозну освіту у Сорбонні та Паризькому католицькому університеті. 1954 рік став для нього особливим: у квітні цього року його було висвячено на священика, з того самого часу його життя було тісно пов'язаним з наукою і науковим середовищем. Так, від 1954 р. і до 1959 р. він служив капеланом Сорбонни, а з 1959 р. до 1969 р. працював директором Центру ім. Рішельє з підготовки університетських капеланів. У 1995 р. Люстіже став членом Французької Академії.

Від 1969 р. до 1979 р. о. Жан-Марі служив настоятелем церкви Сен-Жан де Шанталь в ХУІ районі Парижа. У листопаді 1979 р. його було хіротоновано на єпископи з призначенням на кафедру Орлеана. У лютому 1983 р. єпископа Люстіже піднесено до кардинальського достоїнства. Протягом 24 років — з 1981 р. до 2005 р. Ж.-М. Люстіже обіймав кафедру архієпископа Парижа. У квітні 2007 р. Люстіже у листі до духовенства оголосив, що його земне життя добігає кінця, і 5 серпня 2007 р. він помер. Про смерть кардинала Люстіже Францію сповістив Президент Французької Республіки Ніколя Саркозі, який спеціально перервав свою відпустку у США, щоб взяти участь у церемонії похорону. Колишнього архієпископа Парижа було відспівано і поховано у соборі Нотр Дам де Парі 10 серпня 2007 року<sup>11</sup> В епітафії, текст якої склав ще за життя сам Ж.-М. Люстіже, зазначається: «Прийнявши християнство, залишився євреєм подібно до апостолів». Там само він вказав імена своїх небесних покровителів — первосвященика Аарона, Іоанна Богослова та Діви Марії. Згідно з даними Електронної єврейської енциклопедії, які ще потребують додаткової перевірки, під час поховання над тілом небіжчика було також прочитано іудейську похвальну молитву Кадеш<sup>12</sup> на ознаку його належності до єврейського народу.

За свого життя Люстіже був дуже активним у суспільному житті. Він ніколи не погоджувався з піднесенням у рідній йому Франції расизму та антисемітизму. Зокрема, саме за цю схильність кардинал протягом багатьох років був непримиреним критиком Французького Національного Фронту, порівнюючи ксенофобські виступи його лідера (свого тезки) Жан-Марі ле Пена з нацистськими.

Люстіже писав: «Протягом 50 років ми знали, що теорія расової зверхності може бути смертельно небезпечною для людства. Вона тягне за собою свавілля щодо людини. Між тим християнська віра вчить, що всі люди рівні у своєму достоїнстві, оскільки всі вони створені за подобою та образом Божим»<sup>13</sup>. Коли у 1981 р. уряд запланував скорочення державної підтримки приватних шкіл, Люстіже втрутився і закликав парижан до масових акцій протесту. Невдовзі уряд Андре Моруа був змушений піти у відставку.

Як архієпископ Парижа Люстіже бачив своє особливе завдання у «реєвангелізації» — повторному впровадженні християнства у життя надто секуляризованих французів. З цією метою він постійно зустрічався з молоддю, працював з науковцями, митцями, журналістами. Кардинал сприяв створенню католицької радіостанції «Нотр Дам» і мережі католицького кабельного телебачення «КТО», часто виступаючи на них з лекціями. Під час служіння в Сорбонні він наполегливо прагнув до викорінення релігійного скептицизму зі свідомості студентів та вчених. Тут у нагоді ставали його висока освіченість, глибокі знання з історії культури та літератури. Доречними при цьому ставали слова Леконта дю Нуї: «Всі, хто бездоказово і систематично прагнули позбутися ідеї Бога, здійснювали нищу й антинаукову справу». Віра насправді зовсім не суперечить науці, вона (що є цілком у дусі неотомізму) потребує розуму. В цій аудиторії добре сприймалися думки театрального діяча Жана Кокто про те, що «Бог думає про нас. Але він не думає за нас» і філософа-персоналіста Етьєна Жільсона стосовно того, що «Філософія має йти шляхом...роз'яснення нової картини Всесвіту, котру змальовує непостійна наука у світлі незмінної християнської віри»<sup>14</sup>.

Постійною турботою Люстіже була праця заради зміцнення Церкви. Він прагнув донести до глибоко секуляризованих французів і всіх європейців живу, щирю, безпосередню віру з тим, щоб справжнє релігійне життя стало для них щоденним актом нового навернення у віру, переставши бути культурно-національним обрядовір'ям, простою даниною традиції або конформізму. Особливо доречним було згадування у подібній ситуації висловлювання Жана Пті-Сенна: «Скільки людей не ходило би взагалі до церкви, якби їх там бачив один лише Бог!». Головною передумовою пробудження відчуття в собі Бога Живого є особиста молитва і щира участь у літургійній жертві. Одну з прикметних рис оживотворення віри французів кардинал визнавав також прославлення французьких

святих як всередині країні, так і за її межами. З плином часу про них краще довідалися в Європі, вшановують їх нині також католики західного обряду і в незалежній Україні, де до літургійного календаря нині включено дні спомину таких (французьких за походженням) святих: св. Домінік, св. Іоанн Франциск де Шантель, св. Людовік IX (король), св. Вікентій де Поль (пресвітер), свв. мученики Діонісій Паризький і його Сподвижники, свв. пресвітери і мученики Іоанн де Бребьоф та Ісаак Жог, св. Мартин Турський та інші. І, звичайно ж, св. Іриней Ліонський, шанований також Православною церквою. В зв'язку з геополітичними змінами в Європі, спричиненими зникненням біполярної системи державно-політичних відносин внаслідок розвалу СРСР, Папа Іоанн Павло II прийняв історичне рішення про відновлення католицької ієрархії та дієцезіального управління життям католиків на теренах України, яка стала незалежною державою. Наслідком цих подій стало, зокрема, відновлення діяльності чернечих орденів та братств терціаріїв. В Україні нині діють ордени послідовників св. Домініка (монастирі та храми домініканців-проповідників у Києві, Фастові, Мукачевому, Чорткові та Ялті) і св. Вікентія де Поль (облати, що опікуються костелом св. Миколая в Києві).

Тільки зміцніла Церква може протистояти викликам часу — наголошував кардинал Люстіже. Оновлена Церква зможе активно впливати на життя суспільства, бути регулятором суспільної моралі. Це стається, якщо Церква є невідкладною політичною силою і державі: «Церква, піддавшись зовнішнім спокусам і бажаючи показати, що вона є сучасною, ризикує втратити важливу частку свого ества... Надто багато душпастирських, апостольських і духовних рішень було прийнято під тиском зовнішніх обставин. Насправді ж великі реформи Церкви завжди народжувалися глибоко в ній самій, даючи «приріст» святості і благодаті»<sup>15</sup>.

Церква нині діє в соціумі, враженому численними бідами і проблемами — екологічними, економічними, політичними, що спричиняє збройні конфлікти та тероризм на всіх континентах. Причиною цих бід сучасного людства Люстіже вважав масове поширення бездуховності, гріховності та їх тяжкого наслідку — секуляризму, що спричиняє атомізацію суспільства, роз'єднання їх за расовою й етнічною ознаками, рівнем бідності та багатства, зростання злочинності та соціальної ентропії. Розрив з духовними джерелами означає загальну кризу європейської культури, наростання загроз самому існуванню людини<sup>16</sup>.



Але Люстіже є соціальним оптимістом. Вихід з політичних збурень, економічних та екологічних проблем існує — його можна побачити у Божому плані, який відкривають Святе письмо і Церква. Кардинал писав: «Люди прагнули викоринити християнство натиском і забуттям...Однак тільки-но буря минала, із землі з'являлися пагони, які, здавалося б, винищені з коренем...Єдиною силою, здатною навіть на докінцеві випробування, є духовна, містична сила віри у Бога»<sup>17</sup>. Незнищеною є Біблія, звернення до якої дає сили опиратися занепадові соціуму. Саме до неї звернена у критичні моменти — такі, як нинішня фіналістична перспектива, «жива пам'ять народу Божого».

Вихід з найскладніших, навіть тупикових політичних проблем християнський мислитель пропонує шукати за допомогою універсального засобу — соціального вчення Церкви. Запорукою плідності його застосування є усвідомлення політиками і державними діячами, політологами і журналістами трьох принципових речей:

1. Відмова від сакралізації держави, її інститутів, політичних та етнополітичних проблем. Люстіже зазначає: «Якщо секуляризація постає як заперечення сакрального, то в секулярних політичних і державних системах сакрум обов'язково виявляє себе інакше. Сакрум не зникає, натомість суспільство, саме не помічаючи того, включає його безпосередньо до соціальних зв'язків»<sup>18</sup>. Якщо державний чинник або політик вважає, що Бога не існує або він перебуває десь далеко, то «не може бути богом також держава або кесар»<sup>19</sup>. Людина європейської культури, єврей за кров'ю, але дитя Вселенської церкви, Люстіже навчав рішучому запереченню сакралізацію також національних ідей та почуттів: «Недоліком націоналізму є те, що він наново впроваджує у практику принципи, на ґрунті яких нація та витворена нею держава стають абсолютною цінністю, заради якої необхідно приносити в жертву все, включаючи окрему людину. Церква не може дозволити цього»<sup>20</sup>. У протилежному разі мають існувати точка відліку і моральне право, аби людська і християнська свідомість могли опиратися несправедливій державі. Держава не є абсолютним володарем, ані нормою совісті для суспільства.

2. Державні діячі і політики мають практично визнати, що тільки принцип свободи протистоїть автократичним і тоталітарним державним системам. «Бог не поводить себе, як кесар, тому необхідно, аби кесар не поведив себе, як Бог, інакше він стане тираном і божком»<sup>21</sup>. Душпастир усіх французів привертає увагу до того,

що «Євангеліє проголошує, що гарантією свободи людини є Той, хто є її Творцем, тобто Сам Бог. Жодне створіння не може вимагати від особи звіту про її свободу»<sup>22</sup>. Громадяни не є власністю держави — вони мають права, котрі ніхто від імені держави не може відмінити.

3. Обов'язковою передумовою є переміна антропологічної парадигми в її внутрішньому і зовнішньому аспектах. Багато бід у політиці відбувається через те, що чимало державних і політичних лідерів помилково гадає, що ніхто не здогадується про справжні їх цілі та мотиви. Саме до них стосується крилатий вислів Жільбера Сесброна: «Ми неусвідомлено вважаємо, що Бог бачить нас десь згори — однак Він бачить нас зсередини». Поль Валері додавав до цього: «Ніколи не складайте думку про людину за її друзями. В Іуди вони були бездоганними». Тільки усвідомивши, що їх вчинки прозорі для Всевишнього, що Він їх вільно бачить і контролює, державно-політичні чинники можуть змінити ставлення до інших людей — не як об'єктів управління та експлуатації їх сил та ресурсів, а як до витворів Божих, створених Ним за подобою та образом Своїм та Свого Сина. Аксиомою є повага до особистісного достоїнства незалежно від походження людини, національності, рівня достатку. На ідею достоїнства людини, яка походить від біблійного кореня, спирається християнський гуманізм з його принципом походження людських прав від Творця. «В людині є дещо абсолютне: його зв'язок з Абсолютом, якого ми зevamo Богом. Для віруючих дотримання прав людини є послухом Божому закону любові до ближнього»<sup>23</sup>.

Саме з таких позицій Люстіже брав участь у виробленні позицій Церкви до мусульман, коли потреба у визначенні свого ставлення до ісламського світу стала нагальною потребою для європейців<sup>24</sup>. Цей кардинал разом з Папою Іоанном Павлом II був найбільш рішучим прихильником діалогу з мусульманами.

Розуміння Люстіже проблем, пов'язаних з євреями та єврейською державою у сучасному світі, визначалося його прихильністю до рішень II Ватиканського собору, а також тим, що він вважав себе представником іудео-християнства [цю тенденцію поступового, повільного, однак неухильного зближення євреїв з християнством у XX ст. репрезентували філософ Едіта Штайн (визнана Католицькою церквою святою під монашим ім'ям Тереза Бенедикта від Хреста як діва-мучениця за віру), православний священник о.Олександр Мень, український економіст М.Сорокін<sup>25</sup>, громади месіанських євреїв]. Загальний погляд Люстіже на єврейство у світовому масштабі виходив з офіційної позиції Церкви<sup>26</sup>.

Кардинал Люстиже невтомно поширював католицьку доктрину світоустрою. Потреба в новій організації глобального порядку була чітко окреслена Папою Іоанном Павлом II у його посланні з нагоди «Всесвітнього дня миру» від 1 січня 2003 р. Папа з цього приводу писав: «Усі цілком погоджуються з тим, що в сучасному світі відбувається велике безладдя. Тому сьогодні постає питання, який тип порядку може змінити це безладдя, щоб дати людям можливість жити у свободі, справедливості і безпеці? На яких принципах мають розвиватися ці нові форми світового порядку?»<sup>27</sup>.

Святий Престол має власний погляд на побудову світового порядку, що висвітлюється в соціальному вченні Католицької церкви. Суть католицької доктрини світового порядку зводиться до того, що мир на землі, якого в усі часи прагнуть люди, може бути встановлено і зміцнено тільки за повного дотримання порядку, що був створений Богом. А цей порядок передбачає існування в соціальній сфері природного закону, морального кодексу, який Бог заклав у глибини людської природи. Спільне походження людей дає закладену Богом здатність розрізнення добра і зла у соціальних справах.

Щодо специфіки християнства, то тут Люстиже наголошував на його універсальній місії — впровадженню «цивілізації любові», шлях до якої вказує Євангеліє. На основі всезагального морального закону повинні діяти всі партії, а не лише християнські<sup>28</sup>, а також вибудовуватися християнська політика. Становленню «цивілізації любові» передуватиме поширення загальнолюдської солідарності.

**Висновки.** Архієпископ паризький Ж.-М. Люстиже протягом 24 років служіння на чолі Католицької церкви Франції зробив значний внесок у розробку моральних засад СДЦ, в обґрунтування християнських підходів до розв'язання складних політичних проблем і конфліктів у міжнародних відносинах, у з'ясування можливої тут ролі Церкви. Зроблені ним підходи і висновки можуть бути корисними для гуманізації політичного життя в сучасній Україні, для ознайомлення українського суспільства з моральними засадами політичної діяльності, які християнство пропонує як гарантію успішного соціального розвитку.

---

<sup>1</sup> О кардинале Люстиже. Интервью с главным редактором католического радио «Дар» П.Д. Сахаровым // <http://ru.wikipedia.org> / Люстиже (перевірено 12.09.2008 р.).

<sup>2</sup> [http://katolik.ru/Католический портал/Люстиже](http://katolik.ru/Католический_портал/Люстиже) (перевірено 12.09.2008 р.).

<sup>3</sup> Там само.

<sup>4</sup> Кирюшко М.І. Соціальна доктрина Католицької церкви про проблему миру // Християнство і проблеми сучасності. — К.: Світогляд, 2000. — С. 86–92; Кирюшко М.І. Геополітичні проблеми сучасної Європи в контексті соціальної доктрини Римсько-католицької церкви // Наукові записки ІПіЕНД. — Вип. 11. — К., 2000. — С. 262–271.

<sup>5</sup> Козлов В.А. Дипломатія Святого Престолу у сучасній системі міжнародних відносин / Дис. ... кандидата політичних наук. — К., 2008. — 213 с.

<sup>6</sup> Сорокін М.Е. Триєдине служіння Богові або сім принципів перетворення соціуму. — К.: Кайрос, 2004. — 50 с.

<sup>7</sup> Віра і розум — двоє крил людського духу. — К., 2001. — 273 с.

<sup>8</sup> Lustiger Jean-Marie. Wybor Boga. — Krakow: Znak, 1992. — 404 s.; J.M.Lustiger. Dare to Live. Prospects for Christianity Today. — London: St. Paul Publications, 1985. — 327 p.; Кардинал Жан-Мари Люстиже. Месса. — М.: Истина и жизнь, 2002. — 104 с.

<sup>9</sup> Dokumente des Glaubens / Ives Hamant Geleit W. von Kardinal Jean-Marie Lustiger. — München, 1979. — 146 S.

<sup>10</sup> <http://agnus.info>; <http://portal-credo.ru>

<sup>11</sup> <http://portal-credo.ru/Lustiger> (перевірено 10.09.2008).

<sup>12</sup> [www.eleven.co.il](http://www.eleven.co.il)

<sup>13</sup> <http://portal-credo.ru/Lustiger> (перевірено 10.09.2008)

<sup>14</sup> Радугин А.А. Персонализм и католическое обновление. — Воронеж, 1982. — С. 42.

<sup>15</sup> Lustiger J.-M. Wybor Boga. — S.226.

<sup>16</sup> Russel Show. Who will be the next Pope // Crisis. — 2000. — June. — P. 14.

<sup>17</sup> Lustiger J.-M. Wybor Boga. — S.244.

<sup>18</sup> Там само. — С. 223–224.

<sup>19</sup> Там само. — С. 241.

<sup>20</sup> Там само. — С. 245.

<sup>21</sup> Там само. — С. 216.

<sup>22</sup> Там само. — С. 217.

<sup>23</sup> Там само. — С. 240.

<sup>24</sup> Baumard M. Les musulmans entrent dans le debat // Le mond de l'education. — 2004. — Janvier. — P.40–46; [www.islam.ua](http://www.islam.ua); Кирюшко М.І. Папа Римський Іоанн Павло II та ісламський світ // Наукові записки ІПіЕНД. — Вип. 27. — К., 2005. — С. 287–297.

<sup>25</sup> Сорокін М. Открытое письмо о.Янушу Анджеевскому // Ave. — 2001. — № 4. — С. 3–5.

<sup>26</sup> Poulat E. La question juive et l'eglise catholique // La Pensee. — 2001. — № 327. — P.103–110; Кирюшко М.І. Папа Римський Іоанн Павло II і формування сучасного ставлення Католицької церкви до єврейського народу // Наукові записки ІПіЕНД. — Вип. 17. — К., 2002. — С. 96–109; Левин И. Аушвиц / Освенцим: как это могло, а потому может опять случиться // Богословие после Освенцима и Гулага. — Санкт-Петербург, 1997. — С. 51.

<sup>27</sup> Послание Его Святейшества Иоанна Павла II по случаю Международного дня мира 1 января 2004 г. // Citta del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2003. — P. 11.

<sup>28</sup> Lustiger J.-M. Wybor Boga. — S. 220–221.